

7. KFOR. Standart operating procedure. – 1090 LEGAL, 4 Mar 01.
8. Кодекс поведінки, що стосується військово-політичних аспектів безпеки. ОБСЄ; Кодекс, Витяг, Міжнародний документ від 01.01.1994. – Політика і час. – 1995. – № 9. – С. 86-89.
9. Про організацію навчання військовослужбовців Збройних Сил України основним положенням міжнародного гуманітарного права/ Наказ начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 11.03.1997 №30.
10. Про подальшу роботу щодо вивчення, розповсюдження та застосування міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України /Наказ начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 17.12.1999 р. № 90.
11. Про затвердження Керівництва по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України/ Наказ Міністра оборони України від 11.09.2004 № 400.
12. Федерик де Мулінен. Право війни, руководство для вооруженных сил. М., МКЧХ –1993. – С.78.
13. Bulletin on the Observance by United Nations Forces of International Humanitarian Law / UN Doc. ST/SGB/1999/13 (1999), reprinted in ILM. – Vol. 38. – 1999.
14. Резванюк М.Т., Терещук В. В. Проблемні питання правового забезпечення участі Збройних сил України в міжнародних антитерористичних операціях. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://defpol.org.ua/site/index.php/ru/arhiv/voenpolitika/63-q-q>

УДК 341.231.4

ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Зубар І.В.,
аспірант кафедри міжнародного права

Кучер О.Б.,
аспірант кафедри міжнародного права

*Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Ця стаття присвячена аналізу переваг та недоліків універсальних та регіональних міжнародно-правових механізмів захисту прав людини. Досліджено їхнє співвідношення, проаналізовано основні характерні риси зазначених механізмів та їх практичне застосування, узагальнено наслідки звернення до відповідних органів. Проведено порівняльний аналіз механізмів діяльності регіональних систем е сфері захисту прав людини, а також порівняння універсального та регіонального шляхів захисту прав людини в контексті максимальної ефективності такого забезпечення.

Ключові слова: міжнародно-правовий механізм, договірні міжнародні органи із захисту прав людини, європейська система захисту прав людини, міжамериканська система захисту прав людини, африканська система захисту прав людини.

Зубарь И.В., Кучер Е.Б. / ЭФФЕКТИВНОСТЬ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ УНИВЕРСАЛЬНЫХ И РЕГИОНАЛЬНЫХ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ / Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Украина

Эта статья посвящена анализу преимуществ и недостатков универсальных и региональных международно-правовых механизмов защиты прав человека. Исследовано их соотношение, проанализированы основные характерные черты указанных механизмов и их практическое применение, обобщены последствия обращения в соответствующие органы. Проведен сравнительный анализ механизмов деятельности региональных систем в сфере защиты прав человека, а также сравнение универсального и регионального путей защиты прав человека в контексте максимальной эффективности такого обеспечения.

Ключевые слова: международно-правовой механизм, договорные международные органы по защите прав человека, европейская система защиты прав человека, межамериканская система защиты прав человека, африканская система защиты прав человека.

Zubar I.V., Kucher O.B. / EFFECTIVENESS OF FUNCTIONING OF UNIVERSAL AND REGIONAL INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS FOR HUMAN RIGHTS PROTECTION AT THE PRESENT STAGE / Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University, Ukraine

This paper shall be mainly devoted to the comparative analysis of contemporary universal and regional human rights protection mechanisms. Today the necessity of providing and ensuring the effective human rights protection belongs to the key tasks of contemporary international law. Being referred to in the UN Charter and numerous regional legal documents, protection of human rights seems to be not so efficient on both universal and regional levels. Recommendations of the UN treaty bodies nowadays are likely not to be fulfilled on the expected scale due to the absence of their juridical obligatoriness for the States Parties to the respective core international human rights treaties. Contrary to the universal approach, for example, judgments and decisions of the European Court of Human Rights are obligatory for the relevant States Parties to the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms. In addition to this, it is worth mentioning that the European human rights protection system from authors' point of view nowadays is the most effective. Unfortunately, both Inter-American and African human rights protection systems are still complicated in general due to being biphasic, moreover, jurisdiction of the respective Inter-American and African Courts of Human Rights is far from being obligatory for all the States of the respective regions due to the lack of the States' consent thereto.

The authors also provide deep analysis of the possibility to ensure the effectiveness of human rights protection mechanisms on various levels and propose some possible ways for its achievement.

Key words: international legal mechanism, human rights treaty bodies, European human rights protection system, Inter-American human rights protection system, African human rights protection system.

У сучасному міжнародному праві принцип поваги та захисту прав людини вважається однією із фундаментальних основ системи міжнародного права. Так, на думку В.Г. Буткевича, правовий процес становлення універсального міжнародного права вирізнявся тим, що на відповідному етапі його еволюції каталізатором був один із його компонентів. Він вказував провідний напрям зміцнення універсальності на певний період. У різні періоди то були принципи міжнародного права, міжнародні інституційні механізми, багатосторонні міжнародні договори тощо. Наприкінці ХХ століття таким каталізатором, на його думку, стали права людини і міжнародний механізм їх захисту [1, с. 852, 856].

Із цим твердженням важко не погодитися. Варто лише поглянути на положення відносно нещодавньої Декларації тисячоліття. Із визначених у Декларації принципів чітко простежується, що центром інтересу нового міжнародного правопорядку наразі є права людини та її безпека, так само як і безпека всього людства в цілому [2, п. 6].

Варто зазначити, що принцип захисту та поваги прав людини як один із фундаментальних принципів сучасного міжнародно-правового порядку вперше був закріплений у статті 1 Статуту Організації Об'єднаних Націй [3]. Згодом, після підписання Статуту ООН, були створені спочатку універсальні, а пізніше – регіональні міжнародно-правові механізми захисту прав людини. Питання міжнародно-правових механізмів захисту прав людини широко досліджувалось різними вченими та науковцями, як вітчизняними, так й іноземними, серед яких, зокрема: С.В.Ісакович, В.В. Мицик, В.Г. Буткевич, М.В. Буроменський, О.М. Толочко, А.Т. Грушова, П.М. Рабинович, І.Л. Литвиненко, Д.М. Супрун, М. Антонович, Г. Стадник, К. Андріанов, І. Грищенко, К. Забігайло, В.Н. Денисов, В.І. Євїнтов, О.П. Мартиненко, С.В. Черниченко, А.П. Мовчан, А.Х. Абашидзе, В.С. Нересянц, О.А. Лукашева, В.О. Карташкін, Г.М. Даниленко, В.В. Гаврилов, Г. Беккер, К. Гроссман, Дж. Мак Брайд, К. Бойл, Дж. Доннеллі, Т. Бургенталь, Б. Гросс, Ф. Олстон, П. Сігарт, Г. Стайнер, Дж. П.Хамфрі, Л. Хенкін, Р.А. Мюллерсон, Б. Бутрос-Галі, М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі та багато інших.

Ця стаття присвячена дослідженню питання ефективності та дієвості вказаних механізмів, взаємодії універсальних та регіональних механізмів між собою на сучасному етапі, адже від цього залежить рівень забезпечення та захисту прав людини як основоположного принципу сучасного міжнародного правопорядку.

Питання здійснення захисту прав людини, всупереч багатовіковій традиції надання такого захисту в рамках національних юрисдикцій, поза їхніми рамками, себто безпосередньо в міжнародному праві, остаточно сформувалося в ХХ сторіччі завдяки, як зазначалося, пункту 3 статті 1 Статуту ООН, в якому було закріплено принцип поваги прав людини [3], а також прийняттю в 1948 році Загальної декларації прав людини (першого міжнародно-правового документу, котрий узагальнив існуючі на той момент надбання у сфері захисту прав людини) та подальшому прийняттю Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про соціальні, економічні та культурні права в 1966 році. Станом на сьогоднішні дані нормативні правові акти, котрі разом утворюють Міжнародний білль про права людини, вважаються основними джерелами міжнародного права прав людини на універсальному рівні, в першу чергу, в матеріальному аспекті здійснення захисту таких прав – їхньому визначенню та забороні порушення з боку держав. Тим не менш, міжнародно-правова регламентація прав людини виключно в матеріальному аспекті не вважається достатньою для здійснення їх захисту належним чином. Саме тому з метою моніторингу діяльності держав щодо безпосереднього здійснення прав людини на їхніх територіях вищевказаними Пактами та іншими джерелами міжнародного

права прав людини, до яких, *inter alia*, належать Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації проти жінок 1979 року, Конвенція проти катувань 1984 року, Конвенція з прав дитини 1989 року та Додаткові протоколи до неї 2000 року, Конвенція про захист трудящих мігрантів та членів їх сімей 1990 року, Конвенція про права інвалідів 2006 року та Конвенція про захист від насильницького зникнення 2006 року, створені так звані UN Human Rights Treaty Bodies – договірні міжнародні органи із захисту прав людини на універсальному рівні.

Специфікою діяльності даних установ, у першу чергу, є прив'язка до норм конкретної конвенції у сфері захисту прав людини, обов'язок виконання котрих беруть на себе її держави-учасниці. Кожна така установа (комітет) складається з незалежних експертів, які здійснюють моніторинг процесу імплементації вищевказаних норм відповідними державами, оскільки головним їхнім зобов'язанням з огляду на приєднання до головних конвенцій у сфері захисту прав людини (*core international human rights treaties*) є необхідність вжиття всіх засобів для забезпечення надання кожному індивіду прав людини, зазначених у відповідних конвенціях [4]. Станом на сьогоднішні договірними міжнародними органами із захисту прав людини є: Комітет з прав людини, Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, Комітет з питань ліквідації расової дискримінації, Комітет з питань дискримінації щодо жінок, Комітет проти катувань, Комітет з прав дитини, Комітет із захисту прав трудящих мігрантів, Комітет з прав інвалідів та Комітет з питань насильницького зникнення.

Слід наголосити на тому, що механізм функціонування вищевказаних комітетів є типовим. Зокрема, на прикладі Комітету ООН з прав людини (далі – Комітет) можна виявити основні переваги та недоліки його використання. Даний Комітет складається з незалежних експертів, котрі, як вже зазначалося, здійснюють моніторинг за виконанням державами-учасницями Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (далі – Пакт). Відповідно, кожна держава-учасниця має подавати до Комітету доповіді щодо здійснення відповідних прав людини, до яких, зокрема, згідно з положеннями вищевказаного Пакту належать право на життя; заборона катувань або інших нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поводження або покарання; заборона рабства та работоргівлі; право на свободу та особисту недоторканість; право на вільне пересування територією держави та вибір місця проживання; право на незалежний та неупереджений судовий розгляд; свобода думки, совісті та релігії; свобода слова; рівність усіх осіб перед законом та заборона дискримінації тощо. Свою першу доповідь держава має надати Комітетові протягом року після приєднання до Пакту, далі – на запит Комітету. Зазвичай такий запит подається кожні чотири роки. Комітет із прав людини уважно вивчає кожну таку доповідь та надає свої думки та рекомендації державі-учасниці у вигляді зауважень [5, стаття 40], які є типовими і включають у себе вступ; перерахування позитивних аспектів забезпечення захисту прав людини у відповідній державі; основні питання, котрі викликають стурбованість Комітету, та рекомендації, до яких включаються порушення відповідною державою своїх зобов'язань згідно з Пактом або факти їх неналежного виконання і конкретні безпосередні рекомендації Комітету щодо їх усунення. Крім того, Комітет формулює так звані «зауваження загального порядку» у формі тлумачення охоплення та змісту тих чи інших положень Пакту з метою надання допомоги державам-учасницям у безпосередньому практичному втіленні та застосуванні таких положень [6]. Такі зауваження не мають юридично обов'язкового характеру, проте беруться до уваги Комітетом під час розгляду доповідей та державами-учасницями Пакту під час підготовки таких доповідей. Крім того, вони

можуть використовуватися в резолюціях органів ООН. Зокрема, в період з 1980 по 2011 рр. Комітетом було надано 34 зауваження загального порядку [7].

Варто звернути увагу на те, що, на думку А.Х. Абашидзе, 2001 рік став новим етапом вдосконалення роботи Комітету ООН з прав людини в контексті отримання ним щорічних доповідей держав-учасниць Пакту. Зокрема, саме із цього року в рамках подання «заключних зауважень» Комітет виокремлює декілька пріоритетних зауважень і звертається до відповідної держави з проханням надати інформацію щодо них протягом року. Відповіді на дані зауваження аналізуються Спеціальним доповідачем із заключних зауважень, котрий у свою чергу звертається до Комітету із пропозиціями щодо подальших дій, до яких, зокрема, відноситься запит до вищевказаної держави щодо надання нею додаткової інформації та зміна часу подання наступної доповіді. До того ж у цьому самому році у зв'язку зі зростанням заборгованості щодо подання державами-учасницями Пакту доповідей Комітет прийняв рішення про здійснення розгляду стану справ в окремих державах без подання ними доповіді – на підставі наявної інформації. Дана процедура підлягає використанню у випадках, коли держава-учасниця Пакту протягом довгого періоду часу ігнорує запити Комітету [8].

Слід також відзначити, що в 2010 р. Комітет ініціював альтернативну процедуру подання доповідей, згідно з якою відповідній державі направляється попередній список питань, на підставі якого готується основна доповідь. На думку А.Х. Абашидзе, серед основних переваг даної процедури є можливість економії часу та ресурсів завдяки виключенню стадії підготовки та аналізу попередньо поданої до Комітету доповіді [8].

У контексті діяльності Комітету ООН з прав людини варто звернути окрему увагу на статтю 41 Пакту, яка уповноважує Комітет здійснювати розгляд міждержавних скарг. Для здійснення Комітетом даного повноваження держава-учасниця Пакту має зробити заяву про визнання його компетенції приймати та розглядати повідомлення про те, що інша держава-учасниця Пакту не виконує свої зобов'язання. Відповідно, якщо така держава доходить висновку про невиконання своїх зобов'язань за Пактом іншою державою-учасницею, вона може звернутися до неї з відповідним письмовим запитом. Протягом трьох місяців після отримання такого запиту відповідна держава має відповісти на нього шляхом надання в письмовій формі пояснення або будь-якої іншої заяви з поясненням, в якому, за наявної можливості, мають міститися посилання на внутрішні процедури та заходи, які було вжито, буде вжито або може бути вжито в контексті даного питання. Якщо протягом шести місяців проблемні питання між вищевказаними державами не вирішено, будь-яка з них може передати такі питання на розгляд Комітету з прав людини, повідомивши при цьому безпосередньо Комітет та іншу державу. При цьому слід відзначити, що Комітет приймає такі питання на розгляд тільки після того, як він пересвідчиться, що згідно з загальноновизнаними принципами міжнародного права всі доступні внутрішні засоби було використано та вичерпано. Далі Комітет здійснює розгляд переданих йому питань шляхом проведення закритих засідань та надання добрих послуг з метою дружнього врегулювання питань. Він також може звертатися до вищевказаних держав із проханням надати будь-яку інформацію, що має відношення до справи, причому дані держави мають право бути представленими при розгляді Комітетом питання та надавати усні або письмові представлення своєї позиції. Протягом дванадцяти місяців із дня повідомлення про проблемні питання Комітет ООН з прав людини надає відповідну доповідь. При цьому слід звернути увагу на те, що у випадку ефективного надання добрих послуг така доповідь включає в себе виключно коротке викладення фактів та досягнуте рішення, а у всіх

інших випадках така доповідь містить коротке викладення фактів та додаток у вигляді письмових та запису усних представлень даних, поданих відповідними державами. Доповідь Комітету ООН з прав людини надається зацікавленим державам-учасницям [5]. Слід наголосити на тому, що така доповідь має рекомендаційний характер і покладає на відповідні держави виключно моральний обов'язок її виконання. До того ж станом на сьогодні Комітет не отримав жодної міждержавної скарги [9, с. 45].

Варто окремо відзначити, що компетенція Комітету ООН з прав людини також розповсюджується на розгляд індивідуальних заяв згідно з Преамбулою та статтею 1 Першого Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [10]. Проте в цьому аспекті слід звернути увагу на те, що особливість такої діяльності Комітету полягає в ухваленні рекомендацій відповідній державі, що фактично свідчить про відсутність безпосереднього правового обов'язку держави виконувати такі рекомендації відповідного органу, незважаючи на моральний обов'язок такого виконання. Аналогічна ситуація, як вже зазначалося, має місце і в рамках розгляду Комітетом міждержавних скарг.

Окрім Комітету ООН з прав людини, слід також звернути увагу на діяльність Ради ООН з прав людини (далі – Рада). Цей міжурядовий орган системи ООН, створений резолюцією Генеральної Асамблеї № 60/251 від 15 березня 2006 року [11], котрий замінив попередню діючу Комісію ООН з прав людини, станом на сьогодні відповідає за сприяння загальній повазі та забезпечення захисту прав людини на всіх континентах світу, а також здійснює розгляд ситуацій, пов'язаних із порушенням державами-членами ООН прав людини, і надає відповідні рекомендації. Варто також звернути увагу на те, що компетенція Ради також включає в себе обговорення всіх тематичних питань та ситуацій у сфері прав людини, які виникають протягом робочого року і потребують її уваги та/або втручання [12].

Механізми захисту прав людини, передбачені Радою, включають у себе (1) універсальний періодичний огляд, в рамках якого здійснюється оцінка ситуації, пов'язаної з правами людини, в кожній державі-члені ООН, (2) консультативний комітет, котрий надає експертні висновки та проводить консультації з тематичних питань в аспекті дотримання прав людини та (3) процедуру подання та розгляду скарг, яка дозволяє приватним особам та організаціям звернутися до Ради *lato sensu* з інформацією про порушення прав людини. Рада також співпрацює зі створеннями її попередником – Комісією ООН з прав людини – Спеціальними процедурами ООН, котрі складаються зі спеціальних доповідачів, незалежних експертів та робочих груп, які здійснюють моніторинг, проводять дослідження і консультації та надають відкриті доповіді з тематичних питань, що стосуються дотримання прав людини в конкретних державах [12].

Варто відзначити, що процедура подання та розгляду скарг до Ради ООН з прав людини є конфіденційною і має на меті розгляд систематичних та належним чином підтверджених грубих порушень прав людини та основних свобод у будь-якій державі світу та за будь-яких обставин. Водночас слід наголосити на тому, що навіть такий унікальний багатоаспектний механізм, який діє в рамках Ради ООН з прав людини, має рекомендаційний характер і передусім покликаний нагадувати державам-членам ООН про необхідність виконання ними обов'язків у контексті дотримання та захисту прав людини та основних свобод, а не безпосередньо зобов'язувати їх виконувати необхідні дії. Та сама ситуація, як вже зазначалося, має місце і в рамках договірних органів системи ООН. Як зазначає В.О. Карташкін, одна з причин недостатньої ефективності роботи універсальних конвенційних органів полягає в тому, що міжнародні угоди з прав людини уповноважили останніх правом ухвалювати на адресу держав лише

«загальні зауваження» або «загальні рекомендації». Крім того, держави не надають свої доповіді у строк, не відповідають на запити про додаткову інформацію, сплутують статистику. Сотні різних рішень, рекомендацій, зауважень, що ухвалюються як органами ООН, так і конвенційними органами, державами не виконуються, а контроль за їх виконанням не здійснюється. У той же час в рамках ООН створюються додаткові органи, розробляються нові міжнародні угоди та факультативні протоколи [13, с. 506, 508].

Таким чином, проаналізувавши діяльність універсальних договірних міжнародних органів із захисту прав людини на прикладі Комітету ООН з прав людини та Ради ООН з прав людини, можна дійти висновку про рекомендаційний характер їхніх рішень. На нашу думку, відсутність безпосереднього обов'язку виконання доповідей Комітету ООН з прав людини в контексті як міждержавних, так і індивідуальних заяв, не сприяє ефективності звернення до нього з боку держав, в яких або стосовно яких питання захисту прав людини стоїть особливо гостро. З огляду на це, вбачається, що універсальні міжнародно-правові механізми захисту прав людини не містять у собі такого важливого елементу, як обов'язковий характер рішень уповноважених договірних органів, що безумовно впливає на рівень ефективності такого механізму. Так, на думку В.О. Карташкіна, масові порушення основних прав та свобод людини багато в чому спричинені відсутністю політичної волі держав-членів ООН у створенні відповідного механізму з необхідними повноваженнями, який би не тільки координував програму роботи численних контрольних органів, але й діяв швидко, ефективно та рішуче [13, с. 501].

Багато вчених, дипломатів та державних діячів, аналізуючи ситуацію, яка склалася, говорять про «кризу», «безвихідь», необхідність реорганізації всієї системи діяльності органів ООН у сфері прав людини на основі «нового підходу». Зокрема, В.О. Карташкін та Б. Гросс пропонують розробку Хартії прав людини для XXI століття, яка повинна об'єднати всі існуючі міжнародні договори ООН у цій сфері, а також ввести нові норми та принципи, які сформувалися за останні роки. На думку Карташкіна В.О., розробка та прийняття такої Хартії є єдиною реальною можливістю попередити створення нових міжнародних конвенційних органів, уникнути дублювання в їх роботі, непотрібних фінансових витрат, а також різного тлумачення існуючих норм та принципів у сфері прав людини [13, с. 509].

Разом із тим на рівні з універсальними механізмами, як вже зазначалося, були створені й регіональні, серед яких основними є: європейська, міжамериканська та африканська системи забезпечення захисту прав людини. На перший погляд здається, що саме вони вирішують проблему відсутності обов'язкового характеру рішень універсальних договірних органів у сфері захисту прав людини шляхом створення та подальшої діяльності відповідних регіональних органів, які, так би мовити, доповнюють універсальні механізми.

Так, у рамках Ради Європи була розроблена та прийнята Конвенція про захист прав людини та її основних свобод 1950 року (далі – Європейська конвенція), відповідно до якої наразі діє Європейський суд з прав людини (далі – Європейський суд); в рамках Організації американських держав (далі – ОАД) – Американська конвенція про права людини 1969 року (далі – Американська конвенція), відповідно до якої було створено Міжамериканську комісію з прав людини (далі – Міжамериканська комісія) та Міжамериканський суд з прав людини (далі – Міжамериканський суд); в рамках Організації африканської єдності (далі – ОАЄ) було розроблено та прийнято Африканську хартію прав людини та народів 1981 року (далі – Африканська хартія) та Протокол до неї 1998 року, відповідно до якого було створено Африканську комісію з прав людини

та народів (далі – Африканська комісія) і Африканський суд з прав людини та народів (далі – Африканський суд). Кожен із вищевказаних міжнародно-правових документів, які передбачили створення відповідних регіональних механізмів захисту прав людини, містить у своїй преамбулі посилання на Загальну декларацію прав людини 1948 року. Звісно, контроль за дотриманням прав людини та захист прав людини може більш ефективно здійснюватися саме на регіональному рівні, і регіональні механізми захисту прав людини покликані доповнювати відповідні універсальні механізми. Відбувається їхнє взаємодоповнення та взаємодія. Тому на необхідності ефективного існування механізмів захисту прав людини як на міжнародному, так і на регіональному та національному рівнях ще раз наголошувалось у Віденській декларації, прийнятій у 1993 році під час Всесвітньої конференції з прав людини, оскільки «усі права людини універсальні, неподільні, взаємозалежні та взаємопов'язані... Хоча значення національної та регіональної специфіки і різних історичних, культурних та релігійних особливостей необхідно враховувати, держави, незалежно від їхніх політичних, економічних та культурних систем, зобов'язані заохочувати та захищати усі права людини та основні свободи» [14, пп. 5, 13].

Водночас, якщо більш уважно поглянути на міжнародно-правові аспекти діяльності регіональних механізмів із захисту прав людини, можна також відзначити як їхні переваги, так і недоліки.

Вищевказані регіональні механізми є досить схожими між собою в більшості аспектів. Регіональними договорами було створено дворівневі механізми забезпечення захисту прав людини: відповідні Комісії з прав людини з рекомендаційними повноваженнями (в європейському регіоні лише до 1998 року, коли набрав чинності Протокол № 11 до Європейської конвенції та єдиним механізмом захисту став Європейський суд з прав людини з обов'язковою юрисдикцією для всіх держав-учасниць) та відповідні Суди з прав людини.

Так, Міжамериканська та Африканська комісії уповноважені розглядати як індивідуальні скарги [15, стаття 44; 16, стаття 46], так і скарги, подані однією державою-учасницею щодо порушення відповідних зобов'язань іншою державою-учасницею [15, стаття 45; 16, стаття 49]. Проте зазначені комісії за результатами розгляду відповідних скарг та повідомлень можуть хіба що підготувати доповідь та надати власні рекомендації і пропозиції зацікавленим державам [15, стаття 50; 16, статті 52 та 53]. Тому говорити про обов'язковий характер рішень відповідних комісій, а також ефективність механізму захисту прав людини на рівні діяльності таких комісій навряд чи можна.

Якщо ж говорити про судовий спосіб забезпечення захисту прав людини, то варто зазначити, що з трьох регіональних судових міжнародно-правових механізмів найбільш ефективним вбачається європейський з огляду на таке.

По-перше, Європейський суд функціонує на постійній основі, а його рішення є обов'язковими до виконання державами-учасницями Конвенції (47 держав-членів Ради Європи), які є сторонами у справі [17, статті 19 та 46]. Звісно, рішення Міжамериканського суду та Африканського суду також мають обов'язковий характер. Проте юрисдикція Міжамериканського суду щодо питань, пов'язаних із тлумаченням та застосуванням Американської конвенції, буде обов'язковою для її держави-учасниці без отримання будь-якої спеціальної згоди, лише якщо вона зробила відповідну заяву при ратифікації або приєднанні до Конвенції [15, стаття 62]. Якщо держава визнала юрисдикцію Міжамериканського суду, його рішення для неї є остаточним і не підлягає оскарженню [15, стаття 67] та є обов'язковим до виконання [15, стаття 68]. Разом із тим 9 держав-членів ОАД не ратифікувало Міжамериканську конвенцію, серед яких також одна з найвпливовіших

держав регіону та світу – Сполучені Штати Америки, а дві держави після ратифікації її денонсували. Таким чином, із 35 держав-членів ОАД положення Міжамериканської конвенції є чинними для 23 держав-членів ОАД, а обов'язкова юрисдикція Міжамериканського суду визнає лише 22 державами-членами ОАД [18]. З огляду на це, відсутність обов'язкової юрисдикції Міжамериканського суду для всіх держав-учасниць Конвенції та держав-членів ОАД робить менш ефективним механізм захисту прав людини в цьому регіоні. Крім того, як стверджує К. Гроссман, незважаючи на перелік справ, підготовлених до судових слухань, вирішальною перешкодою, яка погіршує роботу системи, є недостатність матеріальних та політичних ресурсів. Члени Міжамериканської комісії та судді Міжамериканського суду не є службовцями, які працюють повний робочий день. Нездатність ОАД вкласти достатньо ресурсів свідчить про слабкість політичної волі держав цього регіону [19].

Варто зазначити, що Африканський суд виконує комплексну функцію по відношенню до Африканської комісії [20, стаття 2], маючи разом із тим юрисдикцію розглядати спори, пов'язані з тлумаченням та застосуванням Африканської хартії, Протоколу до неї та будь-яких відповідних документів у сфері прав людини, що були ратифіковані зацікавленими державами [20, стаття 3]. Проте створення Африканського суду, на думку Дж. Беккера, не варто пов'язувати з неефективністю роботи Африканської комісії з прав людини як органу. Ймовірно, через зацікавленість у допомозі західних країн задля розвитку економіки, надання якої було обумовлено станом справ у сфері захисту прав людини, африканські держави наважились на створення Африканського суду [21]. І хоча рішення Африканського суду у справах є остаточним і не підлягає оскарженню [20, стаття 28], Протокол, яким створено Суд, підписали та ратифікували лише 24 держави, підписали, але не ратифікували – 25 держав, не підписали і не ратифікували – 5 держав [22]. Таким чином, рівень ефективності механізму захисту прав людини в африканському регіоні за допомогою обов'язкових судових рішень і досі залишається невисоким.

По-друге, прямий доступ до суду індивідів та неурядових організацій забезпечено саме в європейській моделі захисту прав людини. Так, згідно із статтею 34 Європейської конвенції Європейський суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з держав-учасниць порушення прав, викладених у Європейській конвенції або Протоколах до неї, причому держави-учасниці зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права [17]. А от до Міжамериканського суду згідно з Американською конвенцією справу можуть передати лише держави-учасниці Американської конвенції та Міжамериканська комісія [15, стаття 61]. А право звернення до Африканського суду має Африканська комісія, держава-заявник, держава-відповідач, держава, права громадян якої були порушені, африканські міжурядові організації [20, стаття 5].

Таким чином, найбільш ефективним вбачається європейський регіональний міжнародно-правовий механізм захисту прав людини, оскільки він ґрунтується на обов'язковому характері рішень Європейського суду для всіх держав-учасниць Європейської конвенції, а також на відкритому доступі до суду індивідів та неурядових організацій. Цього не можна сказати про два інших регіональних міжнародно-правових механізми – міжамериканський та африканський, де доступ індивідів та неурядових організацій до суду є більш обмеженим, а питання обов'язкового характеру рішень відповідних судів є досить дискусійним.

Разом із тим навіть якщо припустити, що і африканська, і міжамериканська регіональні системи забезпе-

чення захисту прав людини розвивалися б за прикладом європейської і захист прав людини в межах певного регіону на підставі індивідуальних заяв та скарг держав щодо порушення прав людини іншими державами регіону став більш ефективним, залишилося б ще одне питання: чи є можливим такий ефективний захист на універсальному рівні, або, якщо сказати інакше, на міжрегіональному рівні. Залишилося б невирішеним питання, чи змогла б держава одного регіону здійснити ефективний захист прав своїх громадян, що були порушені державою іншого регіону. Адже, як вже зазначалося, компетенція універсальних договірних органів обмежується лише рекомендаційними повноваженнями. Хоча деякі дослідники в контексті порівняння Комітету ООН з прав людини і Європейського суду з прав людини виокремлюють певні переваги розгляду справи Комітетом, серед яких, зокрема: (1) більший перелік прав людини, які охороняються Пактом, порівняно з Європейською конвенцією, (2) більш короткий термін переданих на його розгляд міждержавних скарг та індивідуальних заяв (від двох до трьох років), тоді як процес розгляду справ у рамках Європейського суду в цілому може тривати від чотирьох до шести років та (3) відсутність необхідності дотримання шестимісячного терміну для подання заяви після вичерпання всіх національних засобів захисту порушених прав [23, с. 22]. Проте такі непрямі переваги діяльності Комітету в даному контексті не надають підстав для визнання його ефективним, діючим належним чином судовим органом, яким є сьогодні, наприклад, Міжнародний кримінальний суд – перша постійно діюча міжнародна кримінальна судова установа. Незважаючи на те, що даний Суд діє в рамках міжнародного кримінального права, наявність індивіда як сторони у справі і його подальший обов'язок нести індивідуальну кримінальну відповідальність за скоєння міжнародних злочинів (геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та в перспективі злочину агресії) [24, статті 4-5] дає підстави для проведення аналогій у контексті ефективності функціонування судових установ такого характеру та договірних органів системи ООН у сфері захисту прав людини з метою їх подальшого вдосконалення в процесуальному аспекті діяльності.

Таким чином, проаналізувавши діяльність універсальних та регіональних міжнародно-правових механізмів захисту прав людини, варто відзначити, що станом на сьогодні ані рекомендаційний характер зауважень універсальних договірних міжнародних органів із захисту прав людини, ані обов'язковий характер рішень регіональних судових установ не є достатньо ефективними для здійснення всеосяжного захисту прав людини. Так, на універсальному рівні сьогодні відсутні органи або установи, які були б наділені повноваженнями ухвалювати обов'язкові для виконання державами рішення з метою забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини, закріплених в універсальних міжнародно-правових документах. На регіональному рівні і досі існує проблема визнання обов'язкової юрисдикції тих судових установ, що вже були створені: або це відсутність такого визнання з боку держав – важливих акторів міжнародних відносин, або ж, більше того, відсутність такого визнання з боку великої кількості держав певного регіону.

Разом із тим на окрему увагу заслуговує механізм функціонування європейської системи захисту прав людини, оскільки він, на нашу думку, забезпечує такий захист усіма передбаченими сучасним міжнародним правом прав людини засобами і постійно вдосконалюється, а його окремі досягнення можуть та повинні бути взяті за приклад для впровадження в інших регіональних системах захисту прав людини, зокрема міжамериканській та африканській.

Проте існуючі регіональні механізми захисту прав людини у сукупності не охоплюють усі регіони та держави світу. А це ще більше вказує на необхідність іс-

нування ефективного універсального механізму. У свою чергу, діяльність універсальних *treaty bodies* у зв'язку з рекомендаційним характером їхніх рішень вважається такою, що привертає увагу до проблем дотримання, надання та здійснення захисту прав людини більшістю держав світу, проте не породжує для них безпосередніх юридичних обов'язків. Враховуючи дедалі більшу роль принципу дотримання та захисту прав людини в систе-

мі міжнародних відносин та сучасному міжнародному правопорядку, було б доцільно дослідити можливість внесення змін до сучасних універсальних механізмів захисту прав людини з метою підвищення їх ефективності, а саме можливість наділення певних універсальних органів чи установ компетенцією ухвалювати обов'язкові для виконання державами рішення у сфері захисту прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буткевич В.Г. Міжнародне право XXI століття: пошук шляхів до універсальності / В.Г.Буткевич. // Антологія української юридичної думки. — Т.10 — К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2005. — с.831-856.
2. UNDOC: A/RES/55/2 «Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций» від 18 вересня 2000 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml
3. UN DOC: Charter of the United Nations (24 October 1945 – San Francisco) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.un.org/aboutun/charter/>
4. Офіційна веб-сторінка Управління Верховного комісара ООН з прав людини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Pages/TreatyBodies.aspx>
5. UN DOC: A/RES/2200A(XXI) «Международный пакт о гражданских и политических правах» від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
6. Офіційна веб-сторінка Управління Верховного комісара ООН з прав людини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ohchr.org/RU/HRBodies/CCPR/Pages/CCPRIntro.aspx>
7. Заочная школа правозащитника. Обращение в Комитет ООН по правам человека [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sutyajnik.ru/rus/actions/marthur04/un/>
8. Абашидзе А.Х. Универсальные механизмы защиты прав человека [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uchebniki.ws/19440813/pravo/komitet_pravam_cheloveka
9. Гражданские и политические права: Комитет по правам человека. Изложение фактов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet15rev.1ru.pdf>
10. Факультативный протокол к Международному пакту о гражданских и политических правах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpro1.shtml
11. UN DOC: A/RES/60/251 «Совет по правам человека» від 15 березня 2006 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.un.org/ru/ga/60/docs/60res3.shtml>
12. Совет по правам человека ООН. Справочная информация о Совете по правам человека [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ohchr.org/RU/HRBodies/HRC/Pages/AboutCouncil.aspx>
13. Права человека: Учебник для вузов / Отв. ред. чл.-корр. РАН, д.ю.н. Е.А.Лукашева. — М.: Издательство НОРМА, 2003. — 573 с.
14. UN DOC: A/CONF.157/24 «Венская Декларация и Программа действий» від 25 червня 1993 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ohchr.org/ru/ProfessionalInterest/Pages/UniversalHumanRightsInstruments.aspx>
15. American Convention on Human Rights «Pact of San Jose, Costa Rica» (1969) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm
16. African Charter on Human and People's Rights (1981) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.achpr.org/instruments/>
17. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
18. Офіційна веб-сторінка Організації американських держав [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights_sign.htm
19. Grossman C. The Inter-American System of Human Rights: Challenges for the Future // *Indiana Law Journal*. — Bloomington, 2008. — Volume 83, No 4. — p.1267-1282
20. Protocol to the African Charter on Human and People's Rights on the Establishment of the African Court on Human and People's Rights (1998) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.achpr.org/instruments/>
21. Bekker G. The African Court on Human and Peoples' Rights: Safeguarding the Interest of African States // *Journal of African Law*. — Cambridge, 2007. — Volume 51, № 4. — P. 151-172
22. Офіційна веб-сторінка Африканської комісії з прав людини та народів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.achpr.org/instruments/court-establishment/>
23. Лищина И. Международные механизмы защиты прав человека [Електронний ресурс] / Иван Лищина — Режим доступу: <http://library.khpg.org/files/docs/056.pdf>
24. Римский статут Международного уголовного суда (1998) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf)